देवभूमीतील समाजसेवेची चार तपे

सत्तर वर्षांच्या आजीबाईंनी पदराआड लपविलेले चार अक्रोड डॉक्टरांना दिले. सैन्यात असलेल्या मुलासाठी जपून ठेवलेले हे अक्रोड देताना तिच्या डोळ्यात कृतज्ञतेचे अश्रू होते. मुंबईहून एवढ्या दूर येऊन आपल्यावर उपचार करणारे डॉक्टर तिच्यासाठी देवदूतच होते. हिमालयाच्या कुशीत वसलेल्या उत्तराखंड राज्यातील गुप्तकाशीजवळील देवरगाव या हरिजन वस्तीत घडलेली ही घटना शबरीने रामाला दिलेल्या उष्ट्या बोरांच्या गोष्टीशी मिळती जुळती म्हणावी लागेल.

उत्तराखंड हे नव्याने निर्माण झालेले राज्य प्राचीन काळापासून देवभूमी म्हणून प्रसिद्ध आहे. गंगोत्री, जमनोत्री, केदारनाथ आणि बद्रीनाथ या चारधामांसह हिंदूंची अनेक प्रसिद्ध तीर्थस्थाने या ठिकाणी आहेत. हरिद्वार आणि ऋषिकेशपासून देवभूमीचा हा प्रवास सुरू होतो. बद्रीनाथला व्यासांनी ज्या गुहेत बसून श्रीगणेशाला महाभारत सांगितले त्या गुंफेजवळ अनेक थोर प्राचीन ऋषीमुनींच्या गुंफा पाहावयास मिळतात. शतकानुशतके हजारो यात्रेकरू तसेच साधु-संत या चारधामच्या यात्रेसाठी येत असतात. अत्यंत कमी तापमान असलेल्या या चारधामच्या परिसरात राहणारे लोकही प्रेमळ आणि साधे-भोळे असून यात्रेकरूंना यथाशक्ती मदत करण्याचे सेवाव्रत शतकानुशतके त्यांनी चालविले आहे. काळ बदलत चालला तसे या धर्मिक स्थळांच्या ठिकाणी यात्रेकरूंसाठी चांगल्या सोयीसुविधा निर्माण झाल्या. मात्र या गावकऱ्यांचा भक्तिभाव आणि त्यांच्या घरचे अठराविश्वे दारिद्र्य तसेच राहिले. आजपर्यंत यात्रेकरूंची निरपेक्ष बुद्धीने सेवा करणाऱ्या या सुदाम्यांना श्रीकृष्णाचा परिसस्पर्श कधी मिळालाच नाही. सात हजार फुटांपासून ११ हजार फुटांच्या उंचीवर डोंगरांच्या कुशीत वसलेल्या या छोट्या-छोट्या गावांमध्ये विकासाचे सूर्यकिरण कधी पोहोचलेच नाहीत. तरीही कडाक्याची थंडी आणि रोगराईशी सामना करीत 'कष्टाला मोल नाही', असे गीत गात येथील लोक दिवसरात्र राबत असतात.

उत्तराखंडमधील उत्तर काशी व गुप्तकाशी परिसरातील अनेक गावांना आज एका देवदुताचा मदतीचा हात मिळाला आहे. त्यांचे नाव डॉ. विलास आठवले असे असून तब्बल चार दशकांहून अधिक काळ प्रसिद्धीपासून संपूर्णपणे दूर राहत मुंबईतून दरवर्षी तेथे जाऊन गोरगरीब गावकऱ्यांची सेवा करण्याचे असिधारा व्रत त्यांनी चालविले आहे. मुंबईतील प्रख्यात विल्सन महाविद्यालयात प्राणीशास्त्राचे प्राध्यापक असलेले डॉ. विलास आठवले हे १९६६ सालापासून या देवभूमीतील गावांमध्ये जाऊन वैद्यकीय मदतीपासून कपडे देणे, शिक्षणाची व्यवस्था तसेच महिलांना स्वतःच्या पायावर उभे राहाता यावे, यासाठी अनेक उपक्रम ते राबवत आहेत. हे सारे करताना 'निसर्गाला जपा' असा संदेशही ते गावोगाव देत असतात. येथील डोंगरांवरील जंगलांमध्ये अनेक वेळा आगी लावल्या जातात. यामागचे अर्थकारण मोठे असले तरी जंगल वाचविण्याचा संदेश देण्याचे काम मोठ्या प्रमाणात डॉ. आठवले करीत आहेत. चारधाम आणि हिमालयाचे आकर्षण डॉ. आठवले यांना लहानपणापासूनच असल्यामुळे पीएच.डी. करीत असतानाही ते वेळोवेळी या देवभूमीत जात असत. घरातील आध्यात्मिक वातावरण तसेच चारधाम यात्रेच्या निमित्ताने होणाऱ्या साधु-संतांच्या ओळखी यातून एकीकडे आध्यात्मिक उन्नती करतानाच दुसरीकडे रुग्णसेवेचे व्रत डॉक्टर आठवले यांनी अखंडपणे सुरू ठेवले. सुरुवातीला म्हणजे १९६६ सालापासूनची काही वर्षे डॉक्टर आठवले एकटेच गावखेड्यांमध्ये फिरून तेथील लहान मुलांना गोळ्या-चॉकलेट देत स्वच्छतेचे धडे देत असत. यातूनच गावातील आरोग्याच्या समस्यांची माहिती घेऊन विविध आजार व त्वचेच्या आजारांमध्ये कोणती काळजी घ्यावयची याची माहिती गावकऱ्यांना देत. तसेच उपचारासाठी मदत करीत असत. विल्सन महाविद्यालयचे प्राचार्य विश्वास सरवैय्या, प्राध्यापक तसेच विद्यार्थीवर्गानेही वेळोवेळी त्यांच्या या उपक्रमाला यथार्थ मदत केली व प्रोत्साहन दिल्याचे डॉ. आठवले आवर्जून सांगतात. विल्सन महाविद्यालयातील अध्यापक व विद्यार्थ्यांना डॉ. आठवले यांच्या कार्याचा अभिमान असून त्यांच्या कामाची दखल घेत मुंबई विद्यापीठाच्या कुलसचिवांनीही अलीकडेच त्यांचा सत्कार केला होता.

साधारणपणे दरवर्षी एप्रिल-मे महिन्यात त्यांचा हा दौरा ठरलेला असतो. त्यापूर्वी ओळखीच्या लोकांकडून या मुलांसाठी कपड्यांची मदत मिळवणे, औषधांची व्यवस्था करणे तसेच या सर्व गोष्टी तेथील गावांमध्ये योग्यप्रकारे पोहोचतील याची काळजी घेऊन डॉ. आठवले हिमालयाच्या कुशीतील या गावांमध्ये जातात. साधारणपणे १९९० सालापासून त्यांच्या या कामाने प्रभावित होऊन त्यांच्या काही विद्यार्थ्यांनी यात सक्रिय सहभाग घेण्यास सुरुवात केली. यातील अनेकजण आज प्रतिष्ठित डॉक्टर, संशोधक अथवा वेगवेगळ्या क्षेत्रात चांगल्याप्रकारे स्थिरावले आहेत. परदेशात असलेले अनेक विद्यार्थीही या कामाला मदत करण्यासाठी सरसावले आहेत.

२००१ सालापासून डॉ. आठवले यांच्या कार्याने खऱ्या अर्थाने आकार घेण्यास सुरुवात केली. जवळपास सहा-सात डॉक्टर दरवर्षी देवभूमीतील गावा-गावांमध्ये जाऊन तेथील गावकऱ्यांच्या आरोग्याची तपासणी करतात. खोड, बांगर, बक्सीर, डांगी आणि घंघासूर अशा आठ ते १० हजार फूट उचींवरील व मुख्य रस्त्यापासून डोंगरातील जंगल भागात सात ते १४ किलोमीटर पायी जावे लागणाऱ्या गावांमध्ये जाऊन तेथील रुग्णांवर उपचार करणे ही एक तपश्चर्याच म्हणावी लागेल. विख्यात डेंटिस्ट डॉ. महेश कुलकर्णी, डॉ. अमित मराठे, डॉ. विद्याधर गांगण, डॉ. मंदार देवल, डॉ. संजीव पवार, डॉ. राम व दीपा साठे, फिजिओथेरपिस्ट गौरी कामत असे डॉक्टर दिवसेंदिवस रुग्णांना तपासून औषधे देत असतात. या कामात विजय लिमये, वरिष्ठ संशोधक म्हणून एका नामांकित कंपनीत काम करणारे विजय करंदीकर, विशाखा कुलकर्णी, मनीषा पवार, किरण पाटील असे अनेकजण निरसलपणे मदत करीत असतात. तसेच रुस्तम मेहता यांनीही तेथील शाळांसाठी काही संगणक दिले. डॉ. विलास आठवले यांनी हरिद्वार, गंगोत्री तसेच ऋषिकेश येथील अनेक आश्रमांच्या माध्यमातून आरोग्यसेवेचे जाळे निर्माण केले आहे. या गावांमधील एखाद्याला मोठा आजार असल्यास उपचारासाठी हरिद्वार येथील 'व्यासाश्रमा'च्या रुग्णालयात उपचारासाठी पाठविले जाते. जास्त मोठा आजार असल्यास दिल्ली अथवा मुंबईत आणून स्वखर्चाने या रुग्णांवर डॉ. आठवले उपचार करतात. काही वर्षांपूर्वी 'काशीमठ' संस्थानच्या वतीने ऋषिकेश येथे एक 'दंतयज्ञ' त्यांनी केला होता.

या वैद्यकीय सेवेबाबत त्यांना विचारले असता ते म्हणाले की प्रामुख्याने या गावांमध्ये त्वचेच्या आजारांचे प्रमाण मोठे आहे. त्याचप्रमाणे जीवनसत्वांच्या अभावी रातांधळेपणा, कष्टाची कामे करणाऱ्या महिलांमध्ये मणक्याचे विकार जास्त आहेत. शेणाची विल्हेवाट योग्य प्रकारे लावणे शक्य होत नसल्यामुळे माशांचा त्रास येथील अनेक गावांमध्ये मोठ्या प्रमाणात आहे. याबाबत काही उपाययोजना आम्ही केल्या असल्या तरी अद्याप म्हणावे तसे यश आलेले नाही. त्याचप्रमाणे अनेक गावांमध्ये पिण्यास योग्य असे पाणी नसल्याचे आढळून आले आहे. यासाठी काही गावांमधील पाण्याचे नमुने मुंबईत पाठवून त्यांची तपासणी केल्याचे डॉ. आठवले यांनी सांगितले. हरिद्वार येथील ८७ वर्षांच्या योगिनी ब्रह्मज्योतीजी या अनेक वर्षे 'महर्षी भृगु आश्रमा'च्या माध्यमातून आध्यात्मिक व सामाजिक कार्य करीत आहेत. मुलांसाठी शाळा चालविण्यापासून आरोग्य व्यवस्थेपर्यंत अनेक उपक्रम या आश्रमाच्या माध्यमातून चालविण्यात येत असून व्यासाश्रम व भृगूआश्रमाच्या सहयोगाने अनेक चांगले उपक्रम राबविणे शक्य झाल्याचे डॉ. आठवले यांनी आवर्जून सांगितले.

आध्यात्मिक क्षेत्रातील अधिकारी असलेले इंदूरचे भक्तराज महाराज यांच्या प्ररणेतून हे कार्य उभे राहिल्याचे त्यांनी सांगितले. या साऱ्याच्या जोडीने या दुर्गम भागात काही शाळा चालविण्याचे कामही केले जाते. दोन शाळांमधील गणित व इंग्रजीच्या शिक्षकांचा सर्व खर्च डॉ. आठवले यांच्या माध्यमातून केला जातो. विद्यार्थ्यांसाठी पुस्तके अथवा गणवेश उपलब्ध करुन देण्यात येतो. गंगोरी येथील माता सुभद्रा आश्रमाचे प्रमुख स्वामी हरिदास हे कर्नाटकमधील असून अहमदाबादच्या 'आयआयएम' मधून 'एमबीए' झाले आहेत. गेली नऊ वर्षे निष्ठेने आश्रमाचे कार्य ते पाहत आहेत. त्यांच्या माध्यमातून येथील अनेक गावांमध्ये मुलांना दोन तास शिकविण्याचा उपक्रम राबविला जात आहेत. यासाठी येथील गावांमधीलच पदवी शिक्षण घेतलेल्या अथवा शिकणाऱ्या मुलांना ६०० रुपये पाठ्यवेतन देऊन रोज दोन तास शिकविण्यास सांगितले जाते. खोड गावातील महिलांना शिलाई मशीन देऊन स्वयंरोजगाराची व्यवस्था करून देण्यात आली आहे. डोंगरावरील जंगलात आगी लागू नयेत तसेच आगी लागल्यास त्या तात्काळ विझविल्या जाव्यात यासाठी डॉ. आठवले यांनी येथील गावांमध्ये जनजागृती सुरू केली आहे. गावकऱ्यांसाठी बक्षीस योजना सुरू करण्यात येणार असून जंगलसंपत्ती वाचविण्याची जबाबदारी गावांवर सोपविण्यात आली आहे. हे काम अधिक योजनाबद्ध रीतीने व्हावे म्हणून डॉ. आठवले यांनी अलीकडेच 'सात्विक फाऊंडेशन' या संस्थेची स्थापना केली आहे. या संस्थेच्या माध्यमातून उत्तराखंड सरकारकडे दुर्गम गावांमध्ये आरोग्य व स्वयंरोजगाराच्या संधी निर्माण करण्यासाठी पाठपुरवा केला जाणार आहे. गावपातळीवर तरुणांची पथके निर्माण करून त्यांच्याकडे आरोग्य, शिक्षण तसेच वनसंपत्तीचे संरक्षण करण्याची जबाबदारी देण्यात येणार आहे.

तब्बल ४० वर्षांहून अधिक काळ सुरू असलेल्या देवभूमीतील या 'सेवायज्ञा'त सहभागी होण्याची संधी मलाही मिळाली. खरोखरच हे एक आव्हान आहे. मुंबईहून हजारो मैल दूर जाऊन लोकांची सेवा करण्याचे काम आगळे वेगळेच म्हणावे लागेल. शतकानुशतके यात्रेकरूंना मदत करणाऱ्यांच्या ऋणातून उतराई होण्याची डॉ. आठवले यांची भूमिका त्यांच्या मनाची विशालता दाखविणारी आहे. हे काम अत्यंत शिस्तबद्धतेने चालते. गावकऱ्यांना वर्षभर लागणारी औषधे वेगवेगळ्या खोक्यांमध्ये भरून मुंबईहून हरिद्वारच्या व्यासाश्रमात पाठविली जातात. तेथून खोड गावचे पुष्करसिंग भंडारी हे वेगवेगळ्या आश्रमांमध्ये औषधे पोहोचविण्याचे काम करतात. त्यानंतर डॉ. आठवले अन्य डॉक्टर व सहकारी या गावांमध्ये जाऊन गावकऱ्यांच्या आरोग्याची तपासणी करून औषधोपचार करतात. एरवीही दूरध्वनीवरून गंभीर आजारी असलेल्या रुग्णांची व्यवस्था हरिद्वारच्या व्यासाश्रमाच्या रुग्णालयात केली जाते.

जवळपास शून्य तापमान असलेल्या कडाक्याच्या थंडीत जवळपास १० हजार फूट उंचावरील जंगलभागातील गावांमध्ये जाऊन तेथील गावकऱ्यांच्या आरोग्य, शिक्षण, कपडे, स्वयंरोजगारासह सामाजिक उन्नतीसाठी डॉ. आठवले यांच्या सुरु असलेल्या 'भगीरथ' तपश्चर्येची दखल घेऊन उत्तराखंड राज्यानेही या गावकऱ्यांसाठी योजना राबविल्यास त्यांचा खऱ्या अर्थाने विकास होऊ शकेल. या कार्यासाठी कोणाला मदत कराण्याची इच्छा असल्यास त्यांनी विजय लिमये यांच्याशी ९८९२२३४९१८ या क्रमांकावर संपर्क साधावा.

■ संदीप आचार्य